

De verzorgingsstaatkritiek van de verliezers

De invloed van maatschappelijk onbehagen

Arno Van Hootegem, Koen Abts en Bart Meuleman

SOC 13 (2/3): 225–251

DOI: 10.5117/SOC2017.2/3.004.HOOT

Abstract

This contribution argues that neither the self-interest framework, nor theories about cultural dispositions are sufficient to fully explain why socio-economically vulnerable groups express more criticism on the welfare state. We highlight the importance of social experiences as a source of this discontent with the functioning of the welfare state. First, this dissatisfaction is embedded in a broader welfare populism that pits the hard-working people against the deceitful elite and welfare abusers. Second, we argue that welfare populism arises as a result of experiences of resentment that are the result of the restructuring of relative group positions. We differentiate between four types of discontent: economic insecurity, relative deprivation, social distrust and powerlessness. Using structural equation modelling, we test whether these experiences mediate the relationship between the social structure and welfare state criticism. The results indicate that relative deprivation consistently leads to more economic and moral criticism, and lowers perceptions of the positive social consequences. Social distrust, moreover, stimulates a higher level of moral criticism. This study illustrates that resentment can partly explain the paradoxical findings on the relationship between social class and welfare state criticism.

Keywords: verzorgingsstaatkritiek; verzorgingsstaatpopulisme; maatschappelijk onbehagen; relatieve deprivatie

Inleiding

In de naoorlogse periode groeiden de West-Europese verzorgingsstaten uit tot een alomvattend systeem dat bescherming biedt tegen tal van sociale risico's. Na de expansiefase van de 'dertig glorieuze jaren' (Fourastié 1979) zijn deze verzorgingsstaten vanaf eind jaren zeventig echter in een fase van 'permanente bezuiniging' (Pierson 1994) beland. Hoewel heel wat auteurs wijzen op de aanhoudende veerkracht (Taylor-Gooby 2002), spreken anderen over een crisis van de verzorgingsstaat. Zo wijst de Franse filosoof Pierre Rosanvallon (2000) op een tweevoudige crisis. Enerzijds is er een financiële of budgettaire crisis, waarbij sterk oplopende kosten als gevolg van toenemende vergrijzing, werkloosheid, medische vooruitgang en gewijzigde gezinsstructuren in combinatie met vertraagde economische groei het naoorlogse model van de passieve verzorgingsstaat uitdagen (Hemerijck 2013). De verstoorde balans tussen inkomsten en uitgaven roept vragen op rond de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat (Esping-Andersen 1996). Aan de andere kant culmineert dit – vanaf de jaren tachtig – in een legitimiteitscrisis van de verzorgingsstaat (Offe 1984), waarbij de naoorlogse consensus over gangbare sociale herverdeling openlijk ter discussie wordt gesteld. De ideologische kritiek richt zich hierbij onder meer op de (veronderstelde) negatieve economische en morele gevolgen (Ervasti 1998; Van Oorschot 2010). De herverdelende verzorgingsstaat zou te bureaucratisch, ondoorzichtig, inefficiënt en ineffectief zijn (Wilson 1987), de individuele vrijheid ondergraven (Nozick 1974) en al te eenvoudig misbruik en overconsumptie uitlokken (Mead 1986). Zo stelt bijvoorbeeld Charles Murray (1984) dat de verzorgingsstaat slecht is voor de armen omdat het uitmondt in een zichzelf bestendigende afhankelijkheidscultuur die elke arbeidsbereidheid en persoonlijke verantwoordelijkheid van uitkeringsafhankelijken ondergraaft.

Ook in de publieke opinie blijkt de steun voor de verzorgingsstaat niet onvoorwaardelijk. Zo is er wel uitgesproken steun voor overheidsinterventie en sociale herverdeling, maar zijn burgers relatief kritisch wat betreft de concrete implementatie en de – al dan niet bedoelde – uitkomsten van sociaal beleid (Ervasti 1998; Roosma 2016; Roosma, Gelissen en Van Oorschot 2013; Roosma, Van Oorschot en Gelissen 2014). Dit blijkt ook uit onderzoek dat nagaat hoe burgers aankijken tegen de sociale, morele en economische gevolgen van de verzorgingsstaat. Een eerdere verrassende bevinding hierbij is dat de lagere sociale klassen en sociaaleconomisch kwetsbare groepen het meest kritiek uiten op de werking van de verzorgingsstaat (Van Oorschot 2010; Van Oorschot en Meuleman 2012; Van Oorschot, Reeskens

en Meuleman 2012). Vanuit de rationelekeuze- en eigenbelangtheorie is deze vaststelling paradoxaal, aangezien kwetsbare groepen verondersteld worden het meest persoonlijke belang te hebben bij sociale bescherming (Van Oorschoot 2010; vgl. Gingrich en Häusermann 2015). Ander onderzoek stelt dat culturele attitudes meer dan sociaaleconomische positie bepalend zijn bij de percepties van de verzorgingsstaatgevolgen (Derks 2006; Houtman, Achterberg en Derks 2008). Uit kwalitatief onderzoek bij radicaal-rechtse kiezers blijkt echter dat heel wat misnoegen over de verzorgingsstaat stoelt op morele overwegingen die de (on)rechtvaardigheid van de sociale herverdeling bevragen – waarbij vooral het gevoel van onterechte benadeling en politieke verwaarlozing van belang blijken te zijn (Abts en Kochuyt 2013). Dit suggereert dat de paradoxale verzorgingsstaatkritiek van de lagere sociale klassen niet zomaar kan toegeschreven worden aan irrationaliteit en inconsistentie (Middendorp 1978) of aan de culturele disposities – vaak verwijzend naar etnocentrisme, autoritarisme en politiek cynisme als onderdeel van een etnisch-populistische habitus (vgl. Derks 2005; Abts 2015) – van deze groepen, maar (tevens) wortelt in een maatschappelijk onbehagen waarbij het links-rechts (her)verdelingsconflict middels een populistische diagnose – namelijk een externe attributie van schuld en verantwoordelijkheid aan afwijkende Anderen (onder) en het bovengeschiedte establishment (boven) – een bijgestelde betekenis krijgt (Abts 2012; Abts en Kochuyt 2013; De Koster, Achterberg en Van der Waal 2013; Derks 2001, 2004, 2006; Kochuyt en Abts 2017). In deze bijdrage toetsen we de ‘onbehagenthese’ die stelt dat mensen in sociaal kwetsbare posities in grote mate roepen om gelijkheid, maar tegelijkertijd vanuit een onbehagen sterk vatbaar zijn voor een populistisch radicaal-rechts vertoog dat fors uithaalt naar het sociale profitaat, de verzorgingsstaat als hangmat, de belastingdruk en de gulzige overheid. Ons onderzoek richt zich daarom op de rol van ervaringen van maatschappelijk onbehagen als intermediaire factoren in de relatie tussen sociale structuur en verzorgingsstaatkritiek. Om de complexiteit alsook de genese van deze samenhang te testen, wordt bijzondere aandacht geschonken aan de theoretische conceptualisering en de empirische meting van de constituerende componenten van zowel maatschappelijk onbehagen als verzorgingsstaatkritiek. Deze aanpak laat toe te achterhalen in welke mate de economische, morele respectievelijk sociale kritiek op de verzorgingsstaat van de verliezers van de modernisering verbonden kunnen worden met typen van sociale ervaringen van maatschappelijk onbehagen, in het bijzonder economische onzekerheid, relatieve deprivatie, machteloosheid dan wel sociaal wantrouwen (vgl. Abts 2012, 2015).

In dit artikel schetsen we eerst de vaststellingen uit het gangbare publieke-opinieonderzoek naar verzorgingsstaatkritiek, waarna we de these van het ressentiment van het verzorgingsstaatpopulisme formuleren. Dit resulteert in de onderzoeksvraag die nagaat in welke mate en op welke wijze diverse componenten van onbehagen – economische onzekerheid, relatieve deprivatie, sociaal wantrouwen of machteloosheid – de relatie tussen sociale structuur en verzorgingsstaatkritiek mediëren. Vervolgens worden de geformuleerde hypothesen getoetst op basis van de gegevens van de Belgian National Election Study 2014 met behulp van structurele vergelijkingsmodellen. Na de bespreking van de resultaten, geven we in de conclusie enkele implicaties van deze bevindingen.

Moderniseringsverliezers en verzorgingsstaatkritiek

Studies naar economische, morele en sociale kritieken op de verzorgingsstaat wijzen doorgaans op twee verklarende factoren, namelijk eigenbelang en ideologische positie (Kangas 1997). Ten eerste stelt de eigenbelangthese dat individuen met een lagere socio-economische status minder kritisch zijn, aangezien ze afhankelijker zijn van de verzorgingsstaat (Van Oorschot et al. 2012). Deze rationelekeuzeverklaring geniet echter weinig empirische steun. Zo percipiëren vooral jonge, hogeropgeleide mensen minder negatieve morele en economische gevolgen, terwijl het juist de lagere sociale groepen zijn die voornamelijk kritisch zijn ten opzichte van de verzorgingsstaat (Van Oorschot et al. 2012). In het algemeen blijkt echter dat de structurele kenmerken van individuen geen sterke (rechtstreekse) invloed hebben op hun verzorgingsstaatopinions. Van ideologische disposities blijkt een meer sturende werking uit te gaan: respondenten die zichzelf links plaatsen, pleiten voor sterke overheidsinterventie en respondenten die egalitaire opvattingen hebben, zijn minder overtuigd van de negatieve economische en morele neveneffecten van de welvaartsherverdeling. Van autoritarisme, politiek cynisme en negatieve beeldvorming van verzorgingsstaatafhankelijkheid gaat een tegenovergesteld effect uit (zie Van Oorschot 2010: 25-28; Van Oorschot en Meuleman 2012: 87-90; Van Oorschot et al. 2012: 189-191). Deze ideologische disposities worden opgevat als een geheel van sturende normen en waarden die concrete attitudes en beleidsvoorkeuren vormgeven (Jaeger 2006). Hoewel deze disposities zeker een rol spelen, zijn ze niet in staat om de radicale kritiek van de lagere sociale klassen volledig te verklaren. Ofschoon Derks (2005) terecht wijst op de verrechtsing van het egalitarisme dat de dalende steun voor de verzorgingsstaat bij de

lagere klassen kan verklaren, argumenteren wij dat sociale ervaringen van onbehagen een bemiddelende rol kunnen spelen in de verklaring van hun verzorgingsstaatkritiek. Dit maatschappelijk onbehagen verwijst niet naar ideologische disposities, maar naar ervaringen van onteigening, achterstelling, onrechtvaardigheid en machteloosheid die wortelen in de overgang naar een vloeibare moderniteit. In dit artikel schuiven we dus een alternatief verklaringsmodel naar voren dat expliciet poogt inzicht te verschaffen in de genese en eigenheid van de economische en morele kritiek op de verzorgingsstaat bij de verliezers van de modernisering. Onze analyse benadrukt de mediërende rol van maatschappelijk onbehagen en vertrekt van twee assumpties: (1) de verzorgingsstaatkritiek van de verliezers van de modernisering krijgt samenhang in een bredere populistische diagnose die de oorzaak van de (aanhoudende) sociale onrechtvaardigheid en ongelijkheid bij de gevestigde instituties en overheid, dus verzorgingsstaat, legt; en (2) de kritiek is nauw verbonden met gevoelens van maatschappelijk onbehagen.

Ons startpunt is dat bij mensen in lage posities een negatieve houding ten aanzien van de verzorgingsstaat betekenis en samenhang krijgt binnen de logica van het verzorgingsstaatpopulisme dat een selectief en particularistisch egalitarisme verbindt met een uitgesproken kritiek op de verzorgingsstaat (vgl. Derks, 2005; Abts en Kochuyt 2013; De Koster et al. 2013). Het populisme dat stoelt op het collectieve belang en de gelijkheid van het 'wij, het volk', formuleert hierbij een radicale kritiek op de universele en inclusieve verzorgingsstaat waarvan de herverdelingspolitiek zou falen omdat het nieuwe ongelijkheden en sociale onrechtvaardigheden zou veroorzaken. Het verzorgingsstaatpopulisme argumenteert dat het gewone, hardwerkende volk niet de overheidshulp krijgt die het verdient aangezien de gevestigde verzorgingsstaat het volk miskent, zelfs in de steek laat. 'Parasitaire groepen', daarentegen, worden rechten en voordelen gegeven die ze eigenlijk niet verdienen omdat ze niet tot het eigen volk behoren (identiteit), ze onvoldoende bijdrage leveren (reciprociteit), ze zelf verantwoordelijk zijn voor hun miserie (controle) of niet de juiste instelling hebben (attitude) (Abts en Kochuyt 2013; Van Oorschot et al. 2017). Cruciaal is hierbij het appel aan het volk – niet het klassenschema van arbeid versus kapitaal – dat in een antagonistische relatie staat tot de Andere en het gevestigde establishment die de collectieve welvaart van het eigen of ingoede volk misbruiken dan wel uitverkopen. In die zin appelleert de populistische kritiek aan het etnische respectievelijk productieve volk dat streeft naar gelijkheid, maar zich uitdrukkelijk afzet van de migranten die geen deel uitmaken van het eigen volk, evenals van de onproductieve klasse

van uitkeringsafhankelijken die geen moeite doen of het systeem gewoonweg misbruiken. Het verzorgingsstaatpopulisme resulteert derhalve in een particularistisch gelijkheidsstreven dat zich louter richt op de eigen (productieve) in-groep.

Hoewel de principes van sociale zekerheid en egalitarisme niet worden verworpen, sluit het verzorgingsstaatpopulisme toch nauw aan bij de vigerende sociale, morele en economische kritieken op de verzorgingsstaat. Zo worden ten eerste de positieve *sociale gevolgen* van de verzorgingsstaat niet volledig erkend. De effectiviteit van de herverdeling – namelijk dat het armoede tempert, dat het individuen de nodige vrijheid geeft om risico's te nemen, dat het individuen kansen geeft en zorgt voor een haalbare arbeid-gezin-combinatie – wordt in twijfel getrokken. Het volk heeft namelijk het gevoel dat de steun niet gaat naar hen die het echt nodig hebben en dat hierdoor de bestaande ongelijkheden in stand worden gehouden. Dit gaat, ten tweede, gepaard met een radicale *morele kritiek* die stelt dat de verzorgingsstaat doeltreffendheid mist en de werkethiek en verantwoordelijkheidszin aantast. In deze kritiek wordt de verzorgingsstaat niet gezien als een vangnet, maar als een hangmat die mensen aanmoedigt om onverantwoordelijk te zijn en die resulteert in een profiterende armoedecultuur die zichzelf in stand houdt (vgl. Likki en Staerklé 2015; Murray 1984). Dit ongenoegen omtrent de falende herverdelingspolitiek wordt tevens afge-reageerd op de machthebbers – het verbond van traditionele partijen, vakbonden en mutualiteiten – die verweten worden niet (langer) de belangen van de hardwerkende belastingbetalers te dienen, maar zich louter richten op de 'parasitaire klassen' en de uitbouw van de eigen machtspositie. De kritiek richt zich echter niet louter op de bureaucratische en lakse werking van de verzorgingsstaat, maar tevens op het breken van beloften, wat meer fundamenteel slaat op de breuk van het sociale contract tussen overheid en burger. De overheid pleegt schuldig verzuim en politiek verraad: ze laat niet alleen het rechtmatige volk in de steek, de bureaucratische, rigide en regelzuchtige staat leeft ook nog eens boven haar stand en staat zo een verdere welvaarts-groei – noodzakelijk voor een verdergaande sociale herverdeling – in de weg. Zo vindt het verzorgingsstaatpopulisme, ten derde, neerslag in een *economische kritiek* die de politieke klasse en de gulzige overheid verantwoordelijk stelt voor de sociaaleconomische precariteit (vgl. Abts en Kochuyt 2013; Derks 2006; Kochuyt en Abts 2017). De sociale zekerheid wordt verweten een te grote druk te leggen op het bedrijfsleven doordat het de loonkosten en de belastingen in de hoogte jaagt, wat op zijn beurt de economische prestaties en internationale concurrentiepositie van bedrijven aantast (Lindbeck 1995).

Verzorgingsstaatpopulisme verschaft dan wel inzicht in hoe de verzorgingsstaatkritiek intern samenhang krijgt, maar geeft nog niet aan waarom juist de lagere sociale posities zo kritisch staan tegenover de verzorgingsstaat. Onze tweede veronderstelling is dat het maatschappelijke onbehagen van de zogenoemde verliezers van de modernisering de voedingsbodem vormt van hun populistische verzorgingsstaatkritiek – zeker wanneer populistische radicaal-rechtse partijen met hun sociaaleconomische agenda gestoeld op verzorgingstaatchauvinisme en -populisme uitdrukkelijk de belangen van het ‘eigen volk’ benadrukken en mobiliseren (De Koster et al. 2012; Abts en Kochuyt 2013; Rydgren 2013). Het uitgangspunt van de verliezersthese is dat modernisering – in dit geval globalisering en individualisering – de wereld transformeert en de positie en status van bepaalde groepen ondergraaft dan wel bedreigt (Betz 1994). Algemeen worden de verliezers omschreven als kwetsbare en bedreigde groepen met een tekort aan cultureel, economisch en sociaal kapitaal die moeite hebben met de huidige veranderingen in de globaliserende en individualiserende samenleving. Deze visie stelt dat vooral mensen in zwakkere posities, zoals laaggeschoolden, arbeiders en lage inkomensgroepen geconfronteerd worden met een beperking van hun (onder)handelingsruimte, levenskansen en exit-mogelijkheden en daarom meer ontvankelijk zijn voor het populistische appel (vgl. Abts 2012, 2015; Betz 1994; Elchardus en Spruyt 2012; Kriesi et al. 2006). Dit raamwerk legt sterk de nadruk op absolute deprivatie, sociaaleconomische positie en sociale daling, hetgeen toelaat om de relatie tussen structurele kenmerken en verzorgingsstaatkritiek te duiden. Niettemin blijft de mediërende rol van collectieve ervaringen van maatschappelijk onbehagen onderbelicht. Zo is het onduidelijk in welke mate welke ervaringen een bemiddelende rol tussen sociale structuur en verzorgingsstaatattitudes spelen. Wel stellen Debusscher en Elchardus (2002) dat gevoelens van wantrouwen en onveiligheid bijdragen tot een neoliberale en morele kritiek op de verzorgingsstaat. Evenzo geeft Derks (2004) aan dat individuen die zich onzeker en achtergesteld voelen, meer waarschijnlijk naar economisch populisme neigen omdat bedreigde groepen de staat verantwoordelijk achten voor de huidige sociale onrechtvaardigheid. Abts en Kochuyt (2013) argumenteren op hun beurt dat vooral relatieve deprivatie de hedendaagse verzorgingsstaatkritiek stuurt, waarbij de klacht is dat de hedendaagse verzorgingsstaat de beloften van het sociale contract niet (langer) nakomt en de balans van reciprociteit doorbroken heeft. Misnoegde groepen vinden dat de belofte van gelijkheid uitblijft of dat de verzorgingsstaat niet slaagt in een rechtvaardige herverdeling van collectieve welvaart, wat het vertrouwen in de verzorgingsstaat ondergraaft (vgl. Abts en Kochuyt 2010). Deze

studies wijzen op het belang van maatschappelijk onbehagen, maar blijven relatief vaag wat de potentiële constituerende ervaringen van onbehagen zijn en in welke mate welke ervaringen daadwerkelijk een rol spelen in de verklaring van verzorgingsstaatkritiek.

De bemiddelende rol van maatschappelijk onbehagen

In zijn doctoraatsstudie omschrijft Koen Abts het fenomeen van maatschappelijke onbehagen als 'een bittere, gefrustreerde onvrede die stoelt op een inflatie en combinatie van gevoelens van onteigening, relatieve deprivatie en machteloosheid' (Abts 2012: 287). De onteigenings- en relatieve-deprivatiethesen stellen dat de wijzigende relaties tot andere individuen en groepen in de economische, sociale, culturele en politieke structuur een cruciale rol spelen in de wijze waarop individuen veranderingen in de sociale orde beleven. De onteigeningsthese ziet de hedendaagse onvrede uitdrukkelijk in termen van kwetsbaarheid en instabiliteit, waarbij de nadruk ligt op gevoelens van sociale daling, verlies, bedreiging en onzekerheid op het vlak van positie, status, binding en identiteit. De relatieve-deprivatiethese stelt dat sociale onvrede niet alleen gevoelens van bedreiging of onzekerheid veronderstelt, maar uitdrukkelijk wortelt in een context van wijzigende groepsrelaties en culturele doelen, waarbij het subject zijn (nieuwe) sociale positie als een relatief tekort ervaart, hetgeen als onbillijk beleefd wordt. Hoe individuen hun relatieve (groeps)positie of levenskansen ervaren én welke factoren ze daar als oorzaak van zien, is dan ook cruciaal om het ongenoegen van sociale groepen te interpreteren en de consequenties voor hun wereldbeelden en sociale attitudes te begrijpen. Het is echter de bijzondere spanning tussen onteigening, relatief tekort, onrechtvaardigheid en miskenning enerzijds en machteloosheid anderzijds die tot het kritieke punt leidt waarop de opgehoopte gevoelens van onzekerheid en relatieve deprivatie zich uitkristalliseren in maatschappelijk onbehagen.

Op basis van deze conceptualisatie onderscheiden we vier constituerende ervaringen die kunnen mediëren tussen sociale structuur en verzorgingsstaatkritiek: economische onzekerheid, relatieve deprivatie, machteloosheid en sociaal wantrouwen. Economische onzekerheid verwijst naar 'the risk of economic loss faced by workers and households as they encounter the unpredictable events of social life' (Western et al. 2012: 342). Het gaat om onzekere toekomstverwachtingen omtrent de eigen sociale positie en status, waarbij de onzekerheid omtrent de sociale reproductie niet alleen geldt voor de lage sociale klassen die in het 'flexibele kapitalisme'

buiten de boot (dreigen te) vallen. Ze geldt ook voor mensen uit de middenklasse wiens bereikte sociale status en levensstandaard allesbehalve een vaststaande zekerheid is en die weten dat zichzelf (en hun kinderen) veel moeite moeten (blijven) doen om zichzelf te handhaven in de vloeibare moderniteit (Bauman 2000; Bourdieu 1993; Castel 2003; Ehrenreich 1989). Onderzoek toont aan dat economische onzekerheid meer ervaren wordt door laagopgeleiden en lage inkomensgroepen (Wroe 2016) en dat het gepaard gaat met enerzijds meer steun voor sociale herverdeling (Hacker, Rehm en Schlesinger 2013), maar anderzijds ook met verzorgingsstaatkritiek en populistisch stemgedrag (Mughan, Bean en McAlister 2003; Rehm, Hacker en Schlesinger 2012).

Ten tweede wijzen heel wat studies op het belang van gevoelens van benadeling en percepties van groepsongelijkheid en onrechtvaardigheid als verklaring van populistische denkbeelden (Abts 2012; Elchardus en Spruyt 2012; Spruyt, Keppens en Van Droogenbroeck 2016). Het gevoel dat een individu of groep – vergeleken met een relevante referent – onrechtmatig achtergesteld of benadeeld wordt, verwijst naar het fenomeen van relatieve deprivatie (Merton en Rossi 1968). Relatieve deprivatie omvat drie elementen: het individu maakt vergelijkingen met anderen, waarbij men een comparatief nadeel ervaart, hetgeen als onrechtvaardig wordt bestempeld en wat tot slot resulteert in gevoelens van afkeer en woede (Smith et al. 2012). Het door Runciman (1966) geïntroduceerde onderscheid tussen persoonlijke relatieve deprivatie ('egoistic') en groepsrelatieve deprivatie ('fraternal') is hierbij cruciaal, aangezien alleen het gevoel dat de eigen groep benadeeld wordt ten aanzien van andere groepen een goede voorspeller is van vooroordelen, sociaal protest en populistisch denken (Merton en Rossi 1968; Smith et al. 2012). Kwalitatief onderzoek toont aan dat relatieve deprivatie in tijden van bezuinigingen als snel uitdraait op een bijtende moralistische verzorgingsstaatkritiek die de hardwerkende, verdienstelijke en bijdragende burger afzet tegenover de parasitaire klassen – gaande van de luie steuntrekker, de allochtone gelukszoeker tot de verspillende overheid (vgl. Abts en Kochuyt 2013).

Ten derde wordt de aantrekkingskracht van het populisme verbonden met machteloosheid (Bihl 1999), dit is 'a learned, generalized expectation that outcomes of situations are determined by forces external to oneself' (Geis en Ross 1998: 233). Surveyonderzoek toont aan dat dit gevoel van onmacht het sterkst uitgedrukt wordt door de verliezers van de modernisering – laaggeschoolden, arbeiders en ouderen – die het moeilijker hebben om het hoofd te bieden aan de eisen van de vloeibare moderniteit (Abts 2012: 527-528), terwijl het gevoel van machteloosheid van alle dimensies

van onbehagen de grootste bijdrage levert aan de verklaring van etno-populistische denkbeelden (Abts 2012: 609-616). Volgens de ressentiments-theorie (Scheler 1961) voedt machteloosheid de behoefte aan stereotypering, samenzweringstheorieën en zondebokken, wat gepaard gaat met een toewijzing van schuld en verantwoordelijkheid aan de bedreigende dan wel machtige Andere (Bittner 1994: 129). In dezelfde lijn kan het verzorgingsstaatpopulisme als fundamentele kritiek op de parasitaire immorele klasse en de verantwoordelijke politiek een teken zijn van onmacht (Abts 2012; Bourdieu 1993).

Ten slotte kan ook sociaal wantrouwen als een uitdrukking van onbehagen worden begrepen. Sociaal vertrouwen – ‘the default expectations of people’s trustworthiness’, aldus Yamagishi (2001: 143) – weerspiegelt het geloof in de goede wil, oprechtheid en integriteit van het menselijke subject. Het is de verwachting dat de meeste andere burgers ons niet kwaadwillig schade zullen berokkenen, en dit impliceert dat men zich in het sociale verkeer kwetsbaar wil en kan opstellen. Wantrouwen vertrekt daarom van de assumptie dat anderen slechte bedoelingen hebben en meestal uit zijn op eigen voordeel, waardoor het voortdurend rekening houdt met de mogelijkheid van misbruik en bedrog (Abts 2005; Baier 1994; Govier 1997; Luhmann 1979). Kwetsbare groepen zijn meer wantrouwig omdat ze over minder inwisselbare hulpbronnen beschikken en dus minder goed uitgerust zijn om de gevolgen van misplaatst vertrouwen het hoofd te bieden (Hardin 1993; Paxton 2005): ‘Social trust is the prerogative of the winners in the world’ (Newton 1999: 185). Verder stellen Daenekindt, Van der Waal en De Koster (2017) dat het gebrek aan vertrouwen ingebed is in een zogenaamde *cult of resentment*, die gerelateerd is aan een afkeer van de politieke instituties die het misbruik tolereren en die sociale vooruitgang niet (meer) kunnen garanderen. Sociaal wantrouwen zou ook de steun voor de arrangementen van de verzorgingsstaat verhinderen (Derks 2001; Van der Veen, Achterberg en Raven 2009). Onze stelling is echter dat sociaal wantrouwen vooral de morele kritiek stuurt, aangezien de argwaan resulteert in een afkeurende cynische visie op de statelijke arrangementen die mensen al te gemakkelijk toelaat onverantwoordelijk en lui te zijn (Abts en Kochuyt 2013).

Terwijl de eigenbelangthese argumenteert dat opleiding, beroepsstatus en inkomen een positief (direct) effect hebben op verzorgingsstaatkritiek, stelt de onbehagethese dat verzorgingsstaatkritiek van de verliezers van modernisering hoofdzakelijk verband houdt met sociale onvrede en maatschappelijk onbehagen. Dit impliceert dat de meer uitgesproken economische en morele kritiek op de verzorgingsstaat van mensen in lage posities vrijwel volledig door de mediërende gevoelens van onbehagen verklaard

kan worden. Zo verwachten we dat het negatieve verband tussen sociale structuur en verzorgingsstaatkritiek (grotendeels) samenhangt met economische onzekerheid, relatieve deprivatie, machteloosheid en sociaal wantrouwen.

Data en methode

Data

Dit onderzoek gebruikt data van de *Belgian National Election Study 2014* (Abts et al. 2015), verzameld door het Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek (ISPO-KU Leuven). Deze postelectorale survey is uitgevoerd bij een getrapte toevalsteekproef van voor de federale verkiezingen van 2014 stemgerechtigde Belgen. In de periode 2014-2015 werden de respondenten via een *computer assisted personal interview* (CAPI) benaderd. De gerealiseerde steekproefomvang is 1901 (responsgraad: 47,5%). Om non-responsvertekening door selectieve uitval tegen te gaan, gebruiken we post-stratificatiegewichten die corrigeren voor de gecombineerde verdeling van geslacht, leeftijd en opleiding.

Afhankelijke variabelen

Verzorgingsstaatkritiek verwijst naar drie constructen die alle op basis van meerdere eens-oneens-items gemeten zijn (met vijf schaalpunten). Economische kritiek operationaliseren we aan de hand van drie items die vragen naar opvattingen omtrent de (buitensporige) kosten van de verzorgingsstaat, de impact op economische performantie en de vrije markt als alternatief voor de verzorgingsstaat arrangementen. Morele kritiek meten we door stellingen die verwijzen naar de effecten van de verzorgingsstaat op werkethiek, verantwoordelijkheidszin en uitkeringsafhankelijkheid. De perceptie van de sociale gevolgen is ten slotte bevraagd aan de hand van drie items over de mate waarin de verzorgingsstaat erin slaagt het welzijn van burgers te garanderen, armoede te voorkomen en iedereen toegang tot gezondheidszorg te verschaffen. De geldigheid, betrouwbaarheid en dimensionaliteit van de items werd getest en bevestigd door middel van Confirmatorische Factor Analyse (Byrne 2012). Concreet werd de fit van drie concurrerende meetmodellen vergeleken om te bepalen welke en hoeveel factoren weerhouden moeten worden, namelijk (1) het één-factor-model dat alle vormen van kritiek tot dezelfde factor rekent; (2) een twee-factorenmodel dat geen onderscheid maakt tussen economische en morele kritiek; en (3) een drie-factorenmodel dat economische, morele en sociale

kritiek onderscheidt. Op basis van de fit indices blijkt dat het drie-factorenmodel ($X^2 = 84,004$; $df = 24$; $RMSEA = 0,036$; $CFI = 0,973$; $TLI = 0,960$; $SRMR = 0,028$) het best bij de data past (zie bijlage 1). In bijlage 2 zijn de exacte vraagverwoordingen en factorladingen van alle gebruikte items voor het drie-factorenmodel terug te vinden. Net zoals in eerder onderzoek (Van Oorschot et al. 2012) blijkt uit onze oplossing dat morele en economische kritieken onderling sterk samenhangen ($r = 0,82$).

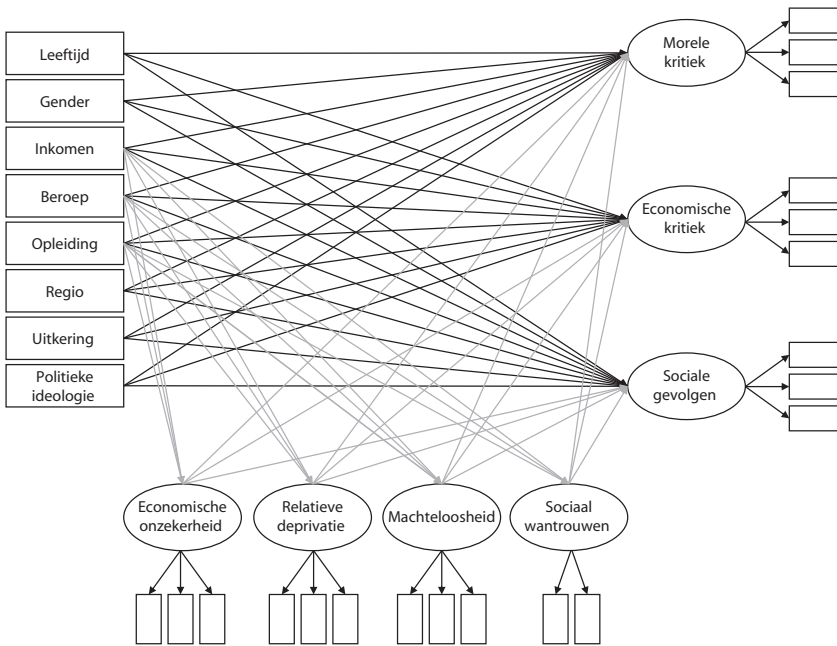
Onafhankelijke variabelen

We controleren voor leeftijd (in jaren), geslacht en regio (Franstalig België vs. Vlaanderen). De eigenbelangthese gaat er van uit dat vrouwen, ouderen en inwoners van arme regio's (zoals Wallonië) meer gebaat zijn bij een uitgebreide verzorgingsstaat. De socio-economische status wordt gemeten aan de hand van opleiding, beroep, inkomen en uitkeringsafhankelijkheid. Onderwijsniveau omvat drie categorieën: lager (secundair) onderwijs, hoger secundair onderwijs en hoger onderwijs. Beroepsstatus is gebaseerd op het Erikson-Goldthorpe-Portocarero schema (Ganzeboom en Treiman 1996) dat een onderscheid maakt tussen hogere dienstenklasse, zelfstandigen, hoofdarbeiders, handarbeiders en economisch inactieven (met inbegrip van studenten). Inkomen is gemeten aan de hand van het netto maandelijks gezinsinkomen gestandaardiseerd naar gezinsomvang, uitgedrukt in kwartielen. Uitkeringsafhankelijkheid geeft aan of de respondent of een gezinslid afgelopen twee jaar een uitkering heeft ontvangen. Omdat verzorgingsstaatattitudes ingebed zijn in een bredere politieke breuklijn van links-rechts-ideologie, nemen we ook links-rechts-zelfplaatsing op (op een schaal van 0 tot 10).

Intermediaire variabelen

Ervaringen van maatschappelijk onbehagen wordt gemeten aan de hand van vier componenten, namelijk economische onzekerheid, relatieve deprivatie, machteloosheid en sociaal wantrouwen (Abts 2012). Economische onzekerheid meten we met behulp van diverse vragen die betrekking hebben op de mate waarin economische zorgen in de toekomst zullen toenemen. Relatieve deprivatie is geoperationaliseerd als het gevoel dat de eigen groep benadeeld wordt ten opzichte van andere groepen in de samenleving, op het werk of door de overheid. Machteloosheid vat het onvermogen om invloed uit te oefenen op het eigen leven of de maatschappij, terwijl sociaal wantrouwen opgevat wordt als een veralgemeend geloof in de slechte bedoelingen van de medemens. Om de dimensionaliteit van maatschappelijk onbehagen te

testen, werden de passingsmaten van het één-factormodel, een twee-factorenmodel (relatieve deprivatie, machteloosheid en wantrouwen als één factor), een drie-factorenmodel (machteloosheid en wantrouwen als één factor) en een vier-factorenmodel met elkaar vergeleken. De CFA-resultaten (zie bijlage 3) tonen dat een model dat vier verschillende dimensies van onbehagen onderscheidt het beste bij de data past ($\text{Chi}^2 = 171,022$; $\text{Df} = 38$; $\text{CFI} = 0,977$; $\text{TLI} = 0,967$; $\text{SRMR} = 0,031$; $\text{RMSEA} = 0,043$). De exacte verwoording van de items en de resultaten van de CFA zijn opgenomen in bijlage 4.

Figuur 1 Sociaal-structurele kenmerken, ervaringen van onbehagen en verzorgingsstaatkritiek

Statistische modellen

Om de directe, indirecte en totale effecten op verzorgingsstaatkritiek te testen, maken we gebruik van structurele vergelijkingsmodellen (SEM; Byrne 2012). In figuur 1 wordt het geschatte verklaringsmodel – met vier componenten van maatschappelijk onbehagen als mediators tussen sociaal-structurele kenmerken en de drie types van verzorgingsstaatkritiek – grafisch weergegeven. Alle modellen zijn geschat met Mplus 6.0 (Muthén en Muthén 2010). Zoals aangewezen voor mediatiemodellen zijn de standaardfouten van de directe en indirecte effecten geschat aan de hand van

bootstrapping met vijfhonderd replicaties (MacKinnon, Lockwood en Williams 2004).

Resultaten

In onze bespreking van de resultaten bekijken we eerst de directe effecten van de sociale structuur op maatschappelijk onbehagen (zie tabel 1), om vervolgens de directe en indirecte effecten op verzorgingsstaatkritiek te behandelen. Wat betreft de effecten van de sociaal-structurele variabelen op de vier dimensies van onbehagen, is het dominante patroon, zoals verwacht, dat individuen in kwetsbare posities meer maatschappelijk onbehagen ervaren. De effecten van opleidingsniveau en inkomen zijn eenduidig. Hoe hoger het diploma hoe lager het gevoel van onzekerheid, relatieve deprivatie, machteloosheid en sociaal wantrouwen. Daarnaast scoren personen die tot het hoogste inkomenskwartiel behoren ook beduidend lager op alle dimensies van onbehagen. Beroepscategorie hangt samen met relatieve deprivatie, wantrouwen en machteloosheid, waarbij de handarbeiders meer ontvankelijk zijn voor maatschappelijk onbehagen dan de hogere dienstenklasse, en vaak ook de hoofdarbeiders. Economische onzekerheid hangt echter niet samen met beroepscategorie – wat wellicht samenhangt met een meer algemeen diffuus gevoel van bezorgdheid over eigen positie én sociale status, die tevens de middenklasse weet te beroeren. Voorts wordt voorgaand onderzoek (voor een overzicht, zie Abts 2012: 425-538) bevestigd dat aangeeft dat maatschappelijk onbehagen hoger ligt bij vrouwen, dat machteloosheid en wantrouwen sterker is bij oudere mensen en dat inwoners van Wallonië meer relatieve deprivatie, wantrouwen en machteloosheid (maar geen economische onzekerheid) ervaren. Uit de analyse blijkt dat maatschappelijke onbehagen heel sterk sociaal gestratificeerd is en vooral kwetsbare groepen – de zogenoemde verliezers van de modernisering – treft. Zo slagen de opgenomen sociaal-structurele kenmerken tezamen een vrij goede verklaring te bieden voor relatieve deprivatie ($R^2 = 0,29$), wantrouwen ($R^2 = 0,32$) en machteloosheid ($R^2 = 0,27$), ofschoon de verklaringskracht voor economische onzekerheid heel wat lager is ($R^2 = 0,14$).

Om na te gaan of onbehagen daadwerkelijk als doorgeefluik fungeert tussen socio-economische positie en verzorgingsstaatkritiek bekijken we de effecten op de economische en morele kritiek en de gepercipieerde sociale gevolgen (zie tabel 2). Van de vier mediators blijkt voornamelijk relatieve deprivatie een cruciale factor te zijn om opvattingen over de gevolgen van de verzorgingsstaat te begrijpen. Wie zich collectief als groep achtergesteld

Tabel 1 Gestandaardiseerde effecten van sociale structuur op maatschappelijk onbehagen (N = 1824)

	Relatieve deprivatie	Economische onzekerheid	Sociaal wantrouwen	Machteloosheid
Geslacht				
Vrouw (ref.cat.)				
Man	-0,068**	-0,063*	-0,098***	-0,064*
Leeftijd	-0,012	-0,178***	0,143***	0,204***
Opleiding				
Lager secundair	0,135***	0,127***	0,109***	0,138***
Hoger secundair (ref.cat.)				
Tertiair	-0,212***	-0,078*	-0,205***	-0,180***
Inkomen				
Kwartiel 1 (ref.cat.)				
Kwartiel 2	0,007	-0,032	-0,037	-0,001
Kwartiel 3	-0,043	-0,062*	-0,065*	-0,015
Kwartiel 4	-0,145***	-0,138***	-0,157***	-0,080*
Missing	-0,026	0,021	-0,031	0,002
Beroep				
Handwerkers (ref.cat.)				
Dienstenklasse	-0,165***	-0,050	-0,163***	-0,144***
Hoofdwerkers	-0,105***	-0,014	-0,103***	-0,061
Zelfstandigen	-0,020	-0,011	-0,014	-0,022
Niet actief	-0,148***	-0,056	-0,084**	0,008
Regio				
Franstalige regio (ref.cat.)				
Vlaanderen	-0,208***	-0,046	-0,202***	-0,138***
Uitkering				
Geen uitkering (ref.cat.)				
Wel uitkering	0,061*	0,094***	0,077***	0,037
Politieke ideologie	0,014	-0,109***	0,004	0,007
R ²	0,288	0,135	0,320	0,268

* $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$; $\chi^2 = 1161,124$; Df = 344; CFI = 0,936; TLI = 0,909; SRMR = 0,027; RMSEA = 0,036

voelt, uit meer morele en economische kritiek en heeft tegelijkertijd minder oog voor de positieve sociale gevolgen van de verzorgingsstaat. De diagnose van de relatief gedepriiveerde is waarschijnlijk dat de arrangementen van de verzorgingsstaat onvoldoende slagen in hun taak van sociale zekerheid en sociale bescherming van de onderdanen, wat gepaard gaat met een dubbele kritiek – zowel op de structuren die welvaartsgroei in de weg staan als op de groepen die er onterecht aanspraak op maken. Deze effecten van relatieve deprivatie zijn sterk – de gestandaardiseerde effectparameters zijn groter dan 0,20 en in het geval van economische kritiek zelfs

Tabel 2 Gestandaardiseerde totale, directe en indirecte effecten van de sociale structuur en maatschappelijk onbehagen op verzorgingsstaatkritiek (N = 1824)

	Economische kritiek			Morele kritiek			Sociale gevolgen		
	Totaal	Direct	Indirect	Totaal	Direct	Indirect	Totaal	Direct	Indirect
	Geslacht								
Vrouw (ref.cat.)	0,003	0,032	-0,029**	0,060*	0,088***	-0,028**	0,020	0,000	0,020*
Man	0,025	0,023	0,001	0,037	0,026	0,011	0,182***	0,156***	0,026
Leeftijd									
Opleiding									
Lager secundair	0,094**	0,040	0,054***	0,035	-0,003	0,038***	0,001	0,032	-0,031**
Hoger secundair (ref.cat.)									
Tertiair	-0,073*	0,009	-0,081***	-0,060	0,011	-0,071***	0,035	-0,019	0,054***
Inkomen									
Kwartiel 1 (ref.cat.)									
Kwartiel 2	0,006	0,007	0,000	0,036	0,041	-0,005	0,071	0,069	0,002
Kwartiel 3	0,017	0,035	-0,018	0,047	0,067*	-0,020*	0,039	0,022	0,017
Kwartiel 4	0,011	0,069*	-0,058***	0,018	0,072*	-0,054***	0,017	-0,030	0,047***
Missing	0,096**	0,105**	-0,009	0,116***	0,128***	-0,012	0,022	0,010	0,012
Beroep									
Handwerkers (ref.cat.)									
Dienstenklasse	-0,089*	-0,026	-0,063***	-0,035	0,021	-0,056***	0,025	-0,016	0,041***

Hoofdwerkers	-0,008	0,031	-0,039**	-0,030	0,008	-0,038***	-0,037	-0,068	0,031**
Zelfstandigen	0,094**	0,102***	-0,008	0,066*	0,071**	-0,005	-0,015	-0,018	0,004
Niet actieven	0,006	0,057	-0,052***	-0,017	0,032	-0,049***	0,062	0,009	0,053***
Regio									
Franstalige regio									
(ref.cat.)									
Vlaanderen	-0,270***	-0,192***	-0,078***	-0,339***	-0,266***	-0,073***	0,031	-0,027	0,058***
Uitkering									
Geen uitkering									
(ref.cat.)									
Wel uitkering	-0,002	-0,028	0,026**	-0,062*	-0,086**	0,024*	0,004	0,025	-0,021*
Politieke ideologie	0,275***	0,274***	0,001	0,220***	0,215***	0,005	-0,126***	-0,125***	-0,001
Relatieve deprivatie	0,314***	0,314***	/	0,226***	0,226***	/	-0,291***	-0,291***	/
Economische onzekerheid	0,032	0,032	/	-0,014	-0,014	/	-0,024	-0,024	/
Sociaal wantrouwen	0,041	0,041	/	0,186*	0,186*	/	-0,086	-0,086	/
Machteloosheid	0,023	0,023	/	-0,078	-0,078	/	0,151	0,151	/
R ²		0,290			0,243			0,112	

* p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001; $\chi^2=1161,124$; Df= 344; CF= 0,936; TL= 0,909; SRMR= 0,027; RMSEA= 0,036

groter dan 0,30. De andere vormen van maatschappelijk onbehagen blijken daarentegen niet significant bij te dragen tot verzorgingsstaatkritiek. De uitzondering is dat veralgemeend sociaal wantrouwen morele verzorgingsstaatkritiek in de kaart speelt ($b = 0,19$). Dit is begrijpelijk, aangezien morele kritiek betrekking heeft op vermeende slechte bedoelingen en afkeurenswaardige kenmerken van andere personen, bijvoorbeeld een gebrekkige werkethiek of een tekort aan zelfredzaamheid.

De voornaamste bevinding is dat hoofdzakelijk relatieve deprivatie de verzorgingsstaatkritiek van de lage posities (mee) stuurt. Middels groepsvergelijking groeit de perceptie dat de eigen groep onrechtmatig benadeeld wordt, resulterend in een aanklacht tegen de verzorgingsstaat die mensen te weinig op hun verantwoordelijkheid wijst en een te hoge last is voor de economie. Niet zozeer onmacht of onzekerheid versterkt het onbehagen in de verzorgingsstaat, wél als onrechtvaardig ervaren relatieve tekorten. Herverdeling als strijd om collectieve welvaart doet bij misnoegden alzo uitdrukkelijk een appel aan een gekrenkt groepspositiegevoel dat stoelt op gepercipieerde inbreuken op collectieve normatieve overtuigingen over welke posities groepen ten opzichte van andere groepen in de sociaal gestratificeerde orde zouden moeten innemen en welke groepen een legitieme eigendomsclaim op sociaal gewaardeerde goederen kunnen doen gelden (Blumer 1958). In het verlengde hiervan argumenteren Abts en Kochuyt (2013) dat hier niet (alleen) verzorgingsstaatschauvinisme, maar de logica van het *welfare producerism* speelt, die het moreel ingoede, hardwerkende, productieve volk ziet als de motor van collectieve welvaart, maar wiens verdiensten echter bedreigd worden door de 'non-productieve' parasieten. Deze niet-productieve elementen bevinden zich zowel bovenin als onderin de sociale orde, namelijk enerzijds de verspillende elite en anderzijds de verwerpelijke *undeserving poor*. Die laatsten krijgen rechten en voordelen die ze eigenlijk niet verdienen omdat ze onvoldoende bijdrage leveren aan de collectieve welvaart (reciprociteit), omdat ze zich misdragen (attitude) dan wel onvoldoende moeite doen en verantwoordelijkheid nemen (controle). Het verongelijkte gevoel van benadeling en sociaal onrecht resulteert alzo in '[...] an ideological construct based on the image of a society which pits the productive majority of taxpayers against the minority of politicians, bureaucrats, and their clients, which consumes the fruits of the majority's labor' (Betz 1998: 5).

Dat het maatschappelijk onbehagen de verzorgingsstaatkritiek van de verliezers in de hand werkt, blijkt uit de significante indirecte effecten die de structurele variabelen – via relatieve deprivatie – uitoefenen op

verzorgingsstaatkritiek (zie tabel 2). Zo hangt een lagere opleiding indirect samen met sterkere percepties van morele en economische gevolgen, en zwakkere percepties van positieve sociale gevolgen van de verzorgingsstaat. Omdat lager opgeleiden meer relatieve deprivatie ervaren, uiten ze meer kritiek op de verzorgingsstaat en hebben ze minder oog voor de verwezenlijkingen ervan. Soortgelijke indirecte effecten vinden we ook terug voor beroeps categorie, inkomen, gebruik van uitkeringen en regio: handwerkers, mensen met een lager inkomen, uitkeringsontvangers en Franstaligen zijn indirect meer vatbaar voor verzorgingsstaatkritiek en zijn minder overtuigd van de positieve gevolgen net omdat ze zich als groep benadeeld voelen. Dit bevestigt dat het maatschappelijk onbehagen van de verliezers hun misnoegen omtrent de geïnstitutionaliseerde herverdeling stuurt.

Daarnaast vinden we een interessant patroon terug bij de vergelijking van de directe en indirecte effecten. Zo uiten de hoogste inkomens bijvoorbeeld vaker morele en economische kritiek op de verzorgingsstaat. Dit blijkt echter niet uit het totale effect omdat de directe en indirecte effecten tegenovergesteld werken. Het significante positieve directe effect van inkomen wordt volledig teniet gedaan door het negatieve indirecte effect van onbehagen: het lagere niveau van relatieve deprivatie bij de hoogste inkomens tempert kritieken op de verzorgingsstaat. Dit is de *trade-off* tussen eigenbelang en onbehagen van de hoge posities. Een gelijkaardige vaststelling is er bij opleiding en beroepspositie, waar maatschappelijk onbehagen vrijwel volledig het verschil in morele en economische kritiek op de verzorgingsstaat tussen hoogopgeleiden en laagopgeleiden, respectievelijk handarbeiders en dienstenklasse, verklaart. Dit illustreert dat de relatief sterke – vaak als contradictorisch begrepen – impact van sociale stratificatie op verzorgingsstaatkritiek niet begrepen kan worden zonder aandacht te besteden aan de sociale ervaringen van relatief tekort en onrechtvaardigheid die hieruit voortvloeien. Wie enkel naar de totale effecten kijkt zonder rekening te houden met onbehagen, kan de verkeerde indruk krijgen dat structurele posities geen grote rol spelen dan wel omgekeerd dan verondersteld werken bij de vorming van verzorgingsstaatattitudes.

Verder zijn er nog enkele relatief sterke directe effecten, die steun verlenen aan de eigenbelangthese en de rol van links-rechts-ideologie. Ten eerste hebben mannen een meer uitgesproken morele kritiek dan vrouwen en weten ouderen meer de positieve sociale gevolgen te appreciëren. Dit is te duiden vanuit de bevinding dat vrouwen meer afhankelijk zijn van de verzorgingsstaat en er vaker door tewerkgesteld worden (Hernes 1984;

Sainsbury 1996). De steun voor herverdeling bij ouderen kan verbonden worden met hun welvaartsafhankelijke positie en hun socialisatie in tijden van grotere collectieve onzekerheid (Finseraas 2009; Inglehart 1990). Ten tweede hebben zelfstandigen meer dan welke groep dan ook kritiek op de verzorgingsstaat – die volledig los staat van hun niveau van maatschappelijk onbehagen. Dit kan een bevestiging zijn van zowel de eigenbelang- als de ideologiethese – aangezien zelfstandigen meer baat hebben bij vrij ondernemerschap en minder overheidsinmenging alsook een meer economisch rechtse positie innemen (Lippl 1998; Mau 2003). Ten derde is de kritiek op de *undeserving poor* en op de rigide staat veel meer uitgesproken in Franstalig België dan in Vlaanderen – interessant is dat dit sterke totale effect een combinatie is van een uitgesproken direct effect en een indirect effect via relatieve deprivatie. Dit kan mede te wijten zijn aan het hoger aantal uitkeringen en de bijhorende bezorgdheid over de gevolgen hiervan (Billiet, Abts en Swyngedouw 2015). Ten vierde vinden we een negatief direct effect van uitkeringsafhankelijkheid op morele kritiek, wat te begrijpen valt vanuit de eigenbelangthese. Dit effect wordt vrijwel niet getemperd door sterkere gevoelens van relatieve deprivatie. Ten slotte wordt de rol van links-rechts-plaatsing nog steeds bevestigd, ook na controle voor maatschappelijk onbehagen. Individuen die zichzelf als links bestempelen scoren heel wat lager op economische en morele kritiek, en weten de sociale gevolgen meer naar waarde te schatten. Dit sluit aan bij de redenering dat verzorgingsstaatattitudes sterk gerelateerd zijn aan een coherent systeem van ideologische overtuigingen en normatieve scripts (Jaeger 2006; Mau 2003).

Tot slot: alle opgenomen variabelen samen weten heel wat variantie in economische (29%) en morele (24%) kritiek te verklaren. De proportie verklaarde variantie voor gepercipieerde sociale gevolgen is evenwel gevoelig lager (11%). Daarnaast blijkt de opname van maatschappelijk onbehagen heel wat unieke verklaringskracht aan het model toe te voegen. Zo zorgt maatschappelijk onbehagen voor een toename van 9,3 procent verklaarde variantie in het geval van economische kritiek, en een bijkomende 6,6 procent verklaarde variantie bij morele kritiek. Voor de gepercipieerde sociale gevolgen is dit 5,8 procent.

Conclusie

In dit artikel argumenteren we dat noch eigenbelang, noch culturele disposities kunnen verklaren waarom groepen met een lagere socio-economische status

doorgaans kritischer zijn ten aanzien van de verzorgingsstaat. Economische, morele en sociale kritieken lijken eerder betekenis te krijgen in de diagnose van het verzorgingsstaatpopulisme, dat het hardwerkende volk als benadeeld portretteert en stelt dat de verzorgingsstaat *undeserving* groepen bevoordeelt en verantwoordelijk is voor de huidige economische malaise. Dit verzorgingsstaatpopulisme wordt gevoed door percepties van relatief tekort en achterstelling. Processen van globalisering en individualisering zorgen vooral bij de lagere sociale klassen voor een gepercipieerd relatieve achterstelling. Dit komt concreet tot uiting in maatschappelijk onbehagen, waarbij we vier specifieke dimensies onderscheiden: relatieve deprivatie, economische onzekerheid, sociaal wantrouwen en machteloosheid. In deze bijdrage hebben we getest of en in welke mate welke dimensies van onbehagen het verband tussen de sociale structuur en verzorgingsstaatkritiek mediëren.

Onze studie toont ten eerste dat het inderdaad de lagere sociale klassen zijn die het meest maatschappelijk onbehagen ervaren. Een lagere beroepsstatus, opleiding en inkomensniveau werken zo relatieve deprivatie, sociaal wantrouwen, machteloosheid en economische onzekerheid in de hand. Wel blijkt van alle dimensies van onbehagen enkel relatieve deprivatie een consistent effect op verzorgingsstaatkritiek te hebben. Het zijn bijgevolg voornamelijk groepsvergelijkingen waarbij het hardwerkende volk zich als benadeeld ziet, aangezien het niet krijgt waar het recht op heeft, die leiden tot een grotere kritiek op de morele, economische en sociale uitkomsten van de verzorgingsstaat. Dit toont aan dat de onvrede omtrent de verzorgingsstaat niet zozeer verwijst naar gevoelens van bedreiging of onzekerheid, maar dat de evaluatie van de geïnstitutionaliseerde herverdeling van sociale risico's en verantwoordelijkheden uitdrukkelijk in termen van gewijzigde groepsrelaties worden geduid, waarbij de behandeling van de eigen groep als benadelend en onbillijk wordt begrepen. Daarnaast leidt de overtuiging dat anderen slechte bedoelingen hebben en enkel uit zijn op de maximalisatie van hun eigen voordeel tot meer morele verzorgingsstaatkritiek. Dat sociaal wantrouwen deze kritiek in de hand werkt is niet verrassend, aangezien morele kritiek betrekking heeft op negatieve karakteristieken van uitkeringsgerechtigden, zoals onder meer hun gebrek aan arbeidsethiek en verantwoordelijkheidszin. De economische onzekerheid en machteloosheid van de lagere sociale groepen leidt daarentegen – misschien wel verrassend – niet tot een hardere kritiek.

Naast relatieve deprivatie hebben ook enkele sociaal-structurele variabelen een direct effect – dus los van een verhoogd gevoel van onbehagen – op verzorgingsstaatkritiek. Zo hebben mannen, jongeren, zelfstandigen, Franstaligen, uitkeringsafhankelijken en rechtse respondenten een

uitgesprokenere kritische houding ten opzichte van de verzorgingsstaat. Interessant genoeg vinden we meermaals dat de directe en indirecte effecten van de verschillende achtergrondkenmerken tegengesteld verlopen. Dit is voornamelijk het geval voor het opleidingsniveau, de beroepsstatus en het hoogste inkomenskwartiel. Het eigenbelang van het achtergesteld individu zorgt ervoor dat er meer steun voor herverdeling en minder kritiek op de welvaartsinstituties is, maar dit wordt tegenovergesteld door hun verhoogde gevoel van relatieve deprivatie. Effecten van onbehagen nemen echter de bovenhand en dit resulteert meestal in een negatief of insignificant totaal effect van de sociale structuur op verzorgingsstaatkritiek.

De voornaamste bevinding van dit onderzoek is dan ook dat maatschappelijk onbehagen –specifieker: relatieve deprivatie – een belangrijke rol speelt in de genese van verzorgingsstaatkritiek. Wie geen rekening houdt met gevoelens van relatief tekort mist niet alleen een relevante verklarende factor, maar dreigt ook foutieve conclusies te trekken omtrent de rol van sociaal-structurele kenmerken. Zonder inzicht in de relatieve deprivatie van de lagere sociale klassen is het immers moeilijk te begrijpen waarom juist deze groepen vaak kritischer staan ten aanzien van de verzorgingsstaat.

Ten slotte lijkt het er op dat het verzorgingsstaatspopulisme er in geslaagd is om middels een kritiek op de onproductieve en immorele krachten in de verzorgingsstaat het ongenoegen van de lage posities te kapitaliseren. Deze interpretatie die verzorgingsstaatkritiek expliciet in relatie tot populisme duidt, is sterk toegespitst op de West-Europese context waarin populistisch radicaalrechts in haar sociaaleconomische agenda zowel elementen van chauvinisme en producerisme weet te combineren. Dit neemt niet weg dat ook links-populistische partijen kritiek op de (werking van de) verzorgingsstaat hebben, waarbij ze eveneens een anti-establishment retoriek hantieren (March 2007). Deze kritiek pleit echter meer voor een inclusieve en uitgebreide verzorgingsstaat in tegenstelling tot de rechts-populistische kritiek die focust op uitsluiting, chauvinisme en vrijemarktwerking (Ramiro en Gomez 2017). Hoewel de kritieken anders worden ingevuld in links- en rechts-populistische maatschappijdiagnoses, blijft de empirische vraag in welke mate het onbehagen de links-populistische kritieken in Zuid-Europa vormgeeft. Hoe de ‘aanbodzijde’ – dus het geldende partijsysteem – een rol speelt in de vormgeving van verzorgingsstaatkritiek is een interessante piste voor verder onderzoek.

Referenties

- Abts, K. (2005) De grammatica en dynamica van vertrouwen: Een sociologische verkenning. *Ethiek en Maatschappij*, 8(2): 3-27.
- Abts, K. (2012) *Maatschappelijk onbehagen en etnopopulisme: burgers, ressentiment, vreemdelingen, politiek en extreem rechts*. Leuven: KU Leuven.
- Abts, K. (2015) Maatschappelijk onbehagen en etnopopulisme. *Sociologos*, 36(1): 51-58.
- Abts, K. en T. Kochuyt (2010) Ressentiment en etnopopulisme: over het misnoegde volk en haar vijanden. *Wijsgerig Perspectief op Maatschappij en Wetenschap*, 50(2): 14-23.
- Abts, K. en T. Kochuyt (2013) De vreemde bedreiging van de verzorgingsstaat. *Tijdschrift voor Sociologie*, 34(3): 227-249.
- Abts, K., M. Swyngedouw, B. Meuleman, S. Baute, J. Galle en C. Gaasendam (2015) *Belgian National Elections Study 2014. Codebook: Questions and Frequency tables*. Leuven: ISPO-KU Leuven en CLEO-Université de Liège.
- Baier, A. (1994) *Moral prejudices: essays on ethics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bauman, Z. (2000) *Liquid modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Betz, H.G. (1994) *Radical right-wing populism in Western Europe*. New York: St. Martin's Press.
- Betz, H.G. (1998) Introduction. In: H.G. Betz en S. Immerfall (red.) *The new politics of the right: Neopopulist parties and movements in established democracies*. London: Macmillan Press, 1-10.
- Bihl, A. (1999) *L'actualité d'un archaïsme: La pensée d'extrême droite et la crise de la modernité*. Lausanne: Éditions Page Deux.
- Billiet, J., K. Abts en M. Swyngedouw (2015) Right-wing Flanders and left-wing Wallonia? Public opinions on redistribution, the welfare state and immigrants. In: B. Rihoux, V. Van Ingelgom en S. Defacqz (red.) *La Légitimité de la science politique: Construire une discipline, au-delà des clivages*. Louvain-la-Neuve: UCL Presses Universitaires, 81-100.
- Bittner, R. (1994) Ressentiment. In: R. Schacht (red.) *Nietzsche, genealogy, morality*. Berkeley: University of California Press, 127-138.
- Blumer, H. (1958) Race prejudice as a sense of group position. *Pacific Sociological Review*, 1(1): 3-7.
- Bourdieu, P. (1993) *La misère du monde*. Paris: Editions du Seuil.
- Byrne, B.M. (2012) *Structural equation modeling with Mplus: Basic concepts, applications, and programming*. New York: Routledge.
- Castel, R. (2003) *L'insécurité sociale: Qu'est-ce qu'être protégé*. Paris: Seuil.
- Daenekindt, S., J. van der Waal en W. de Koster (2017) Social mobility and political distrust: Cults of gratitude and resentment? *Acta Politica*: 1-14.
- Debuscher, M. en M. Elchardus (2002) *Het draagvlak van de solidariteit: Deelrapport 4: De steun voor de sociale zekerheid*. Brussel: Vrije Universiteit Brussel.
- Derks, A. (2001) Progressief of populistisch? De economische attitudes van sociaal zwakke categorieën nader onderzocht. *Sociologische gids*, 48(3): 272-293.
- Derks, A. (2004) Are the underprivileged really that economically 'leftist'? Attitudes towards economic redistribution and the welfare state in Flanders. *European Journal of Political Research*, 43(4): 509-521.
- Derks, A. (2005) Populisme en de ambivalentie van het egalitarisme: Hoe rijmen sociaal zwakken een rechtse partijvoorkeur met hun sociaal-economische attitudes? *Res Publica*, 47(4): 528-553.
- Derks, A. (2006) Populism and the ambivalence of egalitarianism: How do the underprivileged reconcile a right-wing party preference with their socio-economic attitudes? *World Political Science Review*, 2(3): 175-200.

- Ehrenreich, B. (1989) *Fear of falling: The inner life of the middle class*. New York: Pantheon Books.
- Elchardus, M. en B. Spruyt (2012) Populisme en de zorg over de samenleving. *Sociologie*, 8(1): 107-126.
- Ervasti, H. (1998) Civil criticism and the welfare state. *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 7(4): 288-299.
- Esping-Andersen, G. (1996) After the golden age? Welfare state dilemmas in a global economy. In: G. Esping-Andersen (red.) *Welfare states in transition: National adaptations in global economies*. Londen: Sage, 1-31.
- Finseraas, H. (2009) Income inequality and demand for redistribution: a multilevel analysis of European public opinion. *Scandinavian Political Studies*, 32(1): 94-119.
- Fourastié, J. (1979) *Les trente glorieuses: Ou la révolution invisible de 1946 à 1975*. Parijs: Fayard.
- Ganzeboom, H.B. en D.J. Treiman (1996) Internationally comparable measures of occupational status for the 1988 International Standard Classification of Occupations. *Social science research*, 25(3): 201-239.
- Geis, K.J. en C.E. Ross (1998) A new look at urban alienation: The effect of neighborhood disorder on perceived powerlessness. *Social Psychology Quarterly*, 61(3): 232-246.
- Gingrich, J. en S. Häusermann (2015) The decline of the working-class vote, the reconfiguration of the welfare support coalition and consequences for the welfare state. *Journal of European Social Policy*, 25(1): 50-75.
- Govier, T. (1997) *Social trust and human communities*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Hacker, J.S., P. Rehm en M. Schlesinger (2013) The insecure American: Economic experiences, financial worries, and policy attitudes. *Perspectives on Politics*, 11(1): 23-49.
- Hardin, R. (1993) The street-level epistemology of trust. *Politics and Society*, 21: 505-529.
- Hemerijck, A. (2013) *Changing welfare states*. Oxford: Oxford University Press.
- Hernes, H.M. (1984) Women and the welfare state: The transition from private to public dependence. In: H. Holter (red.) *Patriarchy in a welfare society*. New York: Oxford University Press, 26-45.
- Houtman, D., P. Achterberg en A. Derks (2008) *Farewell to the leftist working class*. New York: Transaction Publishers.
- Inglehart, R. (1990) *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press.
- Jaeger, M.M. (2006) What makes people support public responsibility for welfare provision: Self-interest or political ideology? A longitudinal approach. *Acta Sociologica*, 49(3): 321-338.
- Kangas, O.E. (1997) Self-interest and the common good: The impact of norms, selfishness and context in social policy opinions. *The Journal of Socio-Economics*, 26(5): 475-494.
- Kochuyt, T. en K. Abts (2017) *Ongehoord populisme*. Brussel: Academic and Scientific Publishers.
- Koster, W. de, P. Achterberg en J. van der Waal (2013) The new right and the welfare state: The electoral relevance of welfare chauvinism and welfare populism in the Netherlands. *International Political Science Review*, 34(1): 3-20.
- Kriesi, H., E. Grande, R. Lachat, M. Dolezal, S. Bornschieer en T. Frey (2006) Globalization and the transformation of the national political space: Six European countries compared. *European Journal of Political Research*, 45(6): 921-956.
- Likki, T. en C. Staerklé (2015) Welfare support in Europe: Interplay of dependency culture beliefs and meritocratic contexts. *International Journal of Public Opinion Research*, 27(1): 138-153.
- Lindbeck, A. (1995) Hazardous welfare-state dynamics. *The American Economic Review*, 85(2): 9-15.
- Lippel, B. (1998) *Justice ideologies, income-justice, and the welfare state: A comparison of justice ideologies and the perceived justice of income in the United States, West Germany, and the Netherlands* (ISJP-Arbeitsbericht No. 47). Berlin: Humboldt-Universität.

- Luhmann, N. (1979) *Trust and power*. Chichester: John Wiley and Sons.
- MacKinnon, D.P., C.M. Lockwood en J. Williams (2004) Confidence limits for the indirect effect: Distribution of the product and resampling methods. *Multivariate behavioral research*, 39(1): 99-128.
- March, L. (2007) From vanguard of the proletariat to vox populi: Left-populism as a 'shadow' of contemporary socialism. *SAIS Review of International Affairs*, 27(1): 63-77.
- Mau, S. (2003) *The moral economy of welfare states: Britain and Germany compared*. Abingdon: Routledge.
- Mead, L. (1986) *Beyond entitlement: The social obligations of citizenship*. New York: Free Press.
- Merton, R. en A. Rossi (1968). Contributions to the theory of reference group behaviour. In: R. Merton (red.) *Social theory and social structure*. New York: The Free Press, 279-440.
- Middendorp, C.P. (1978) *Progressiveness and Conservatism: The fundamental dimensions of ideological controversy and their relationship to social class*. Den Haag: Mouton.
- Mughan, A., C. Bean en I. McAllister (2003) Economic globalization, job insecurity and the populist reaction. *Electoral Studies*, 22(4): 617-633.
- Murray, C. (1984) *Losing ground: American social policy, 1950-1980*. New York: Basic Books.
- Muthén, L.K. en B.O. Muthén (2010) *Mplus user's guide: Sixth edition*. Los Angeles: Muthén and Muthén.
- Newton, K. (1999) Social and political trust in established democracies. In: P. Norris (red.) *Critical citizens: Global support for democratic government*. Oxford: Oxford University Press, 169-187
- Nozick, R. (1974) *Anarchy, utopia and state*. New York: Basic Book.
- Offe, C. (1984) *Contradictions of the welfare state*. London: Hutchinson Education.
- Oorschot, W. van (2010) Public perceptions of the economic, moral, social and migration consequences of the welfare state: An empirical analysis of welfare state legitimacy. *Journal of European Social Policy*, 20(1): 19-31.
- Oorschot, W. van en B. Meuleman (2012) Welfarism and the multidimensionality of welfare state legitimacy: Evidence from The Netherlands, 2006. *International Journal of Social Welfare*, 21: 79-93.
- Oorschot, W. van, T. Reeskens en B. Meuleman (2012) Popular perceptions of welfare state consequences: A multilevel, cross-national analysis of 25 European countries. *Journal of European Social Policy*, 22(2): 181-197.
- Oorschot, W. van, F. Roosma, B. Meuleman en T. Reeskens (2017) *The social legitimacy of targeted welfare*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Paxton, P. (2005) Trust in decline? *Contexts*, 4: 40-46.
- Pierson, P. (1994) *Dismantling the welfare state? Reagan, Thatcher, and the politics of retrenchment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ramiro, L. en R. Gomez (2017) Radical-left populism during the great recession: Podemos and its competition with the established radical left. *Political Studies*, 65(1_suppl): 108-126.
- Rehm, P., J.S. Hacker en M. Schlesinger (2012) Insecure alliances: Risk, inequality, and support for the welfare state. *American Political Science Review*, 106(2): 386-406.
- Roosma, F. (2016) *A multidimensional perspective on the social legitimacy of welfare states in Europe*. Ridderkerk: Ridderprint.
- Roosma, F., J. Gelissen en W. van Oorschot (2013) The multidimensionality of welfare state attitudes: A European cross-national study. *Social indicators research*, 113(1): 235-255.
- Roosma, F., W. van Oorschot en J. Gelissen (2014) The preferred role and perceived performance of the welfare state: European welfare attitudes from a multidimensional perspective. *Social science research*, 44: 200-210.

- Rosanvallón, P. (2000) *The new social question: rethinking the welfare state*. Princeton: Princeton University Press.
- Runciman, W. (1966) *Relative deprivation and social justice: A study of attitudes to social inequality in twentieth century England*. Berkeley: University of California Press.
- Rydgren, J. (2005) Is extreme right-wing populism contagious? Explaining the emergence of a new party family. *European Journal of Political Research*, 44: 413-437.
- Rydgren, J. (2013) *Class politics and the radical right*. Abingdon: Routledge.
- Sainsbury, D. (1996) *Gender, equality and welfare states*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scheler, M. (1961) *Ressentiment*. New York: Free Press.
- Smith, H.J., T.F. Pettigrew, G.M. Pippin en S. Bialosiewicz (2012) Relative deprivation a theoretical and meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 16(3): 203-232.
- Spruyt, B., G. Keppens en F. Van Droogenbroeck (2016) Who Supports Populism and What Attracts People to It? *Political Research Quarterly*, 69(2): 335-346.
- Taylor-Gooby, P. (2002) The silver age of the welfare state: Perspectives on resilience. *Journal of Social Policy*, 31(4): 597-621.
- Veen, R.J. van der, P. Achterberg en J. Raven (2009) *De legitimiteit van de verzorgingsstaat*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Western, B., D. Bloome, B. Sosnaud en L. Tach (2012) Economic insecurity and social stratification. *Annual Review of Sociology*, 38: 341-359.
- Wilson, W. (1987) *The truly disadvantaged: The inner city, the underclass, and public policy*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Wroe, A. (2016) Economic insecurity and political trust in the United States. *American Politics Research*, 44(1): 131-163.
- Yamagishi, T. (2001) Trust as a form of social intelligence. In: K. Cook (red.) *Trust in society*. New York: Russel Sage, 121-147.

Over de auteurs

Arno Van Hootegem is wetenschappelijk medewerker aan het Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek (KU Leuven). Zijn huidig onderzoek bekijkt de determinanten van attitudes ten aanzien van asielzoekers en vluchtelingen. Bijkomende onderzoeksinteresses zijn verzorgingsstaat-attitudes, maatschappelijk onbehagen en sociale rechtvaardigheid.

E-mail: arno.vanhootege@kuleuven.be

Koen Abts is universitair docent aan het departement Sociologie van Tilburg University en research fellow aan het Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek (KU Leuven). Hij is tevens coördinator van de Belgian National Election Study 2014. Zijn huidige onderzoeksinteresse gaat uit naar breuklijnentheorie, maatschappelijk onbehagen, verzorgingsstaatattitudes, politiek cynisme, euroscepticisme en populisme.

E-mail: k.abts@uvt.nl

Bart Meuleman is universitair hoofddocent aan het Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek en coördinator van het Centrum voor Sociologisch Onderzoek (KU Leuven). Hij verricht er surveyonderzoek naar verzorgingsstaatattitudes, anti-immigratie opvattingen en etnisch vooroordelen. Op methodologisch vlak is hij expert in analysetechnieken voor comparatief onderzoek (met name multilevelanalyse en structurele-vergelijkingsmodellen).

E-mail: bart.meuleman@kuleuven.be

Bijlage 1 Test meetmodellen verzorgingsstaatkritiek

	χ^2	CFI	TLI	SRMR	RMSEA
Eén factor	547,435	0,769	0,692	0,087	0,101
Twee factoren	165,672	0,938	0,914	0,041	0,053
Drie factoren	84,004	0,973	0,960	0,028	0,036

Bijlage 2 Gestandaardiseerde factorladingen en exacte verwoording items van verzorgingsstaatkritiek

	Factor 1: Economische	Factor 2: Morele	Factor 3: Sociale
q100_1. De verzorgingsstaat kost te veel geld in verhouding tot wat het oplevert	0,622	-	-
q100_3. De taken van de verzorgingsstaat kunnen beter overgelaten worden aan de vrije markt	0,497	-	-
q100_5. De verzorgingsstaat kost de bedrijven te veel en schaadt onze economie	0,684	-	-
q100_2. De verzorgingsstaat zorgt ervoor dat mensen onverantwoordelijk en lui worden	-	0,701	-
q100_6. De verzorgingsstaat is teveel een hangmat waar mensen afhankelijk van worden	-	0,738	-
q100_8. De verzorgingsstaat zorgt ervoor dat mensen niet meer voor zichzelf zorgen	-	0,705	-
q100_4. Onze verzorgingsstaat is het beste systeem om het welzijn van iedereen te garanderen	-	-	0,604
q100_7. De verzorgingsstaat zorgt ervoor dat wijdverspreide armoede en ellende voorkomen worden	-	-	0,574
q100_9. De verzorgingsstaat zorgt ervoor dat iedereen toegang heeft tot een goede gezondheidszorg	-	-	0,621
Correlatie Economische kritiek	1	0,817	-0,331
Correlatie Morele kritiek		1	-0,162

$\chi^2 = 84,004$; Df = 24; CFI = 0,973; TLI = 0,960; SRMR = 0,028; RMSEA = 0,036

Bijlage 3 Test meetmodellen maatschappelijk onbehagen

	χ^2	CFI	TLI	SRMR	RMSEA
Eén factor	1834,878	0,692	0,615	0,097	0,146
Twee factoren	916,313	0,850	0,808	0,060	0,103
Drie factoren	312,284	0,953	0,937	0,038	0,059
Vier factoren	171,022	0,977	0,967	0,031	0,043

Bijlage 4 Gestandaardiseerde factorladingen en exacte verwoording items van onbehagen

	RD	EO	WA	MA
q61_1. Als we iets nodig hebben van de overheid, dan moeten mensen zoals ik altijd langer wachten dan vele anderen	0,774	-	-	-
q61_2. Mensen zoals ik worden in onze samenleving systematisch benadeeld, terwijl andere groepen meer krijgen dan waar ze recht op hebben	0,840	-	-	-
q61_3. Bij een economische crisis zijn mensen zoals ik altijd het eerste slachtoffer	0,788	-	-	-
q98_1. Dat uw financiële zorgen zullen toenemen de komende jaren	-	0,814	-	-
q98_2. Dat u uw eigen maatschappelijke positie moeilijk zal kunnen behouden in de toekomst	-	0,826	-	-
q98_3. Dat uw kinderen of de toekomstige generatie het veel moeilijker zullen hebben	-	0,529	-	-
q60_6. Tegenwoordig weet je echt niet meer op wie of wat je nog kunt vertrouwen	-	-	0,873	-
q60_7. Je kunt niet voorzichtig genoeg zijn als je met andere mensen te maken hebt	-	-	0,689	-
q60_3. Aan de meeste dingen die je in het leven overkomen, kan je eigenlijk niets veranderen	-	-	-	0,467
q60_4. Ik heb niet de indruk dat ik veel invloed kan uitoefenen op de maatschappij	-	-	-	0,646
q60_5. Ik voel me een machteloze speelbal van de huidige veranderingen	-	-	-	0,801
Correlatie Relatieve deprivatie	1	0,412	0,660	0,611
Correlatie Economische onzekerheid		1	0,353	0,277
Correlatie Wantrouwen			1	0,780

RD = Relatieve deprivatie; EO = Economische onzekerheid; WA = Wantrouwen; MA = Machteloosheid
 $\chi^2 = 171,022$; Df = 38; CFI = 0,977; TLI = 0,967; SRMR = 0,031; RMSEA = 0,043